

هسته‌نمای «ی» در بندهای موصولی*

سولماز محمودی (دانشجوی دکتری زبان‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبائی)

چکیده: هسته اسمی بندهای موصولی توصیفی همیشه با نشانه «ی» همراه است. در این مقاله می‌کوشیم تا به کمک ملاحظات داده‌بنیاد نشان دهیم نشانه «ی» در هسته بندهای موصولی نه «ی» نکره است و نه «ی» نسبت، بلکه فقط هسته‌نماست و جایگاهش ذیل هسته حرف تعریف است؛ به طوری که بند، متمم هسته‌نمای «ی» بوده، با حذف بند، هسته‌نمای «ی» نیز حذف گشته، در غیر این صورت جمله نادرستی می‌شود. به همین دلیل حذف بند موصولی توصیفی، برخلاف بند موصولی توضیحی،^۲ موجب تغییر معنا می‌شود. اما در ساخت‌هایی که هسته با «ی» نسبت همراه است حرکت بند موجب نادرستی شدن جمله می‌شود و حذف بند به تنهایی، بدون حذف «ی»، ساخت دستوری به دست می‌دهد. از طرف دیگر، «ی» هسته‌نما واژه‌بست بوده، فاقد تکیه است، اما «ی» نسبت پسوندی است که به پایه‌های مختلف می‌چسبد و معانی متفاوتی را می‌رساند و تکیه بر است. «ی» نکره نیز گرچه با «ی» هسته‌نما هم‌آواست، آنها ریشه‌های مختلف دارند و توزیع آنها نیز متفاوت است.

کلیدواژه‌ها: بند موصولی توصیفی، بند موصولی توضیحی، بند موصولی آزاد، هسته‌نما، «ی» نکره.

*. این مقاله برگرفته از رساله دکتری نگارنده است.

۱. مقدمه

بند موصولی بند پیروی است که از طریق یک سازه اصلی (مرجع/ هسته اسمی) به مطالب پیرامونی متصل می‌شود. ساخت موصولی فارسی هسته برونی است؛ یعنی هسته اسمی در بند اصلی به‌عنوان مرجع ظاهر می‌شود. هسته ساخت موصولی گروه اسمی است که بند موصولی آن را توصیف می‌کند. نحو زبان فارسی نشانه ویژه «ی» را برای هسته ساخت موصولی توصیفی دارد که در متون به آن «ی» مخصص، «ی» معرفه‌ساز، «ی» موصولی، یا «ی» هسته‌نما^۱ می‌گویند. در جمله (۱) بند موصولی افزوده‌ای برای هسته‌اش است. خلائی در جایگاه فاعلی بند موصولی وجود دارد و «ی» که هسته اسمی را محدود به یک مصداق می‌کند، همراه با بند موصولی موجب تحدید هسته اسمی می‌شود؛ به‌طوری‌که باعث می‌شود از مجموعه مردها یکی را انتخاب کنیم. این مقاله به تفاوت رفتار نحوی «ی» موصولی با «ی» نسبت و «ی» نکره می‌پردازد.

۱. مردی که [-با شما صحبت می‌کرد] معلم است.

۲. پیشینه تحقیق

عباسی (۱۳۷۶: ۱۴۸) معتقد است بند موصولی توضیحی با گروه‌های اسمی معرفه و جنس همراه می‌شود. بنابراین بند موصولی توضیحی هیچ نقشی در محدودسازی مجموعه مصادیق بالقوه اسم قبل از خود ندارد. اما بند موصولی توصیفی با گروه اسمی معرفه نمی‌آید، زیرا گروه اسمی معرفه نیازی به مشخص‌تر شدن بیشتر ندارد. از آنجایی که بند موصولی توصیفی تنها خاصیت محدودسازی مجموعه مصادیق بالقوه اسم قبل از خود را دارد ممکن است گروه اسمی‌ای که قبل از حضور بند موصولی توصیفی اسم جنس است، با حضور بند توصیفی، نکره نامشخص شود. این میزان محدودسازی متغیر است و به تعداد و نوع اطلاعات موجود در بند بستگی دارد؛ مثلاً در جمله (۲) وجود سور نکره‌ساز

---

1. head marker

«بعضی» در جایگاه هسته یا نهاد بند موصولی قابلیت مشخص‌سازی بند موصولی را کاهش می‌دهد.

۲. آیا بعضی را که حتی احترام والدینشان را نگه نمی‌دارند می‌توان دوست داشت؟

(همان: ۱۵۱)

درحالی‌که افزایش اطلاعات موجود در بند مجموعهٔ مصادیق گروه اسمی را محدودتر می‌سازد.

۳. کتابی که در مدرسه (های راهنمایی) (و برای درس علوم) (در سال سوم) می‌خواندند علمی نبود. (همان: ۱۵۰)

رابرتز (ROBERTS 2009: 256-260) نقل‌شده در دبیرمقدم (۱۳۹۰: ۲۵۶-۲۶۰) در نشانه‌گذاری گروه اسمی هسته در ساخت موصولی سه وضعیت مختلف را که از لحاظ ساختاری کاربرد متفاوت دارند معرفی کرده است: الف) نشانهٔ «ی» موصولی ساز/ حرف تعریف مرجع‌نما^۱ از لحاظ ساختاری نشانهٔ بند موصولی توصیفی است. در جملهٔ (۴) گروه اسمی «گنجشک» با نشانهٔ «ی» موصولی ساز به کار رفته است.

۴. بالاخره گنجشکی را که به فاصلهٔ سیصدمتری روی سیم برق خیابان نشسته بود پیدا کردم. (ROBERTS 2009: 43)

ب) نشانهٔ «ی» نکره؛ ج) بدون نشانه از لحاظ ساختاری در گروه اسمی هستهٔ بند موصولی توضیحی به کار می‌روند. در جملهٔ (۵) گروه اسمی «حیوان» دارای نشانهٔ «ی» نکره است و در جملهٔ (۶) گروه اسمی «گرگ» بدون نشانه است که هر دو هستهٔ اسمی بند موصولی توضیحی هستند.

۵. حیوانی می‌آید که از گوش‌هایش دود از دماغش آتش میاد بیرون. (Ibid: 48)

۶. دو تا گرگ بودند که از کوچکی با هم دوست بودند. (Ibid: 45)

آقایی (AGHAEI 2006: 105-112) در خصوص توزیع «ی» در بندهای موصولی توضیحی

و توصیفی معتقد است که بند موصولی توضیحی به گروه حرف تعریف افزوده می‌شود؛ بنابراین ارتقاء هسته در این ساخت وجود ندارد و منشأ «ی» خارج از بند موصولی است. الف) بند موصولی توضیحی می‌تواند حرف تعریف نکره^۱ داشته باشد:

۷. [حرف تعریف نکره نهان (مردی - نکره)] [که اینجا بود] رفت.

ب) بند موصولی توضیحی می‌تواند حرف تعریف نکره عیان^۲ داشته باشد.

۸. [حرف تعریف نکره یک (مردی - نکره)] [که اینجا بود] رفت.

ج) بند موصولی توضیحی نمی‌تواند با حرف تعریف معرفه^۳ تهی^۳ یا حرف تعریف معرفه^۴ عیان^۴ به کار برود، زیرا این حروف تعریف نمی‌توانند با گروه اسمی «ی» دار که نشانه نکره است همراه شوند.

۹. * [حرف تعریف معرفه نهان (مردی - نکره)] [که اینجا بود] رفت.

آقایی خود معتقد است که چگونگی تشخیص انواع «ی» (نکره و موصولی) در کنار هسته اسمی غیرممکن است. از طرفی، در نظر گرفتن حروف تعریف معرفه و نکره نهان مقابل هسته اسمی به همپوشی مواردی همچون جمله‌های (۷، ۹، ۱۴) منجر می‌شود که تنها موجب پیچیدگی مطلب شده است.

د) اگر هسته اسمی فاقد «ی» باشد می‌تواند معرفه باشد.

۱۰. آن مرد مسن، که کیف دستش بود -----.

او می‌افزاید «ی» در بند موصولی توصیفی همراه با هسته اسمی در درون بند ادغام می‌شود و سپس با هم به صورت زیر ارتقاء می‌یابند:

الف) در فارسی نکره یا با حرف تعریف عیان (یک) و یا با پسوند «ی» نشان داده می‌شود. این پسوند بر روی گروه اسمی ظاهر می‌شود که متمم حرف تعریف نکره است. از آنجایی که هسته بند موصولی توصیفی در ابتدا در داخل بند است و سپس به ابتدای بند

1. null indefinite determiner
3. null definite determiner

2. overt indefinite determiner
4. overt definite determiner

حرکت می‌کند، فرض حرف تعریف نکره تھی ماقبل آن غیر ممکن است، زیرا متمم آن بند خواهد بود و نه گروه اسمی.

۱۱. * [حرف تعریف نکره نھان] [مردی - موصولی] [که اینجا بود] رفت.

ب) اگر نشانه نکره عیان باشد خوانش نکره محدود ساز به دست می‌آید و در نتیجه جمله دستوری خواهد بود.

۱۲. [یک - حرف تعریف نکره] [مردی - موصولی] [که اینجا بود] رفت.

ج) هسته اسمی بند موصولی توصیفی همراه با نشانه «ی» موصولی می‌تواند با حرف تعریف معرفه عیان و حرف تعریف معرفه تھی به کار رود.

۱۳. [آن] [مردی - موصولی] [که اینجا بود] رفت.

۱۴. [حرف تعریف معرفه نھان] [مردی - موصولی] [که اینجا بود] رفت.

۳. هسته‌نمای «ی»

۳-۱ «ی» در هسته بند موصولی توصیفی

«ی» موصولی همانند «ی» نکره واژه‌بستی اجباری است که در توزیع تکمیلی با صورت کامل دیگری قرار نمی‌گیرد. بر اساس ملاحظات داده‌بنیاد و تاریخی، نشانه «ی» در کنار هسته بند موصولی توصیفی نه «ی» نکره است و نه «ی» معرفه، بلکه «ی» هسته‌نماست.

۳-۱-۱ ملاحظات داده‌بنیاد

۳-۱-۱-۱ نکره مشخص: گروه اسمی نکره مشخص گروه اسمی ای است که گوینده برای آن مصداق واحد و مشخصی را در ذهن دارد، اما شنونده ندارد. همان طور که جمله‌های (۱۶-۱۸) نشان می‌دهند هسته اسمی می‌تواند همراه با نشانه «را»، حرف تعریف نکره «یک» و یا هر دوی آنها به کار رود.

۱۵. او گلدانی را شکست که تازه خریده بودم.

۱۶. من یک ماشینی دیدم که سه چرخ داشت.

۱۷. یک کتابی را بهم داد که هنوز دارمش.

۱۸. یک چاهی هست که حالا آن چاه خراب است.

۲-۱-۱-۳ نکره نامشخص^۱: گروه اسمی نکره نامشخص گروهی اسمی است که نه گوینده و نه شنونده، هیچ‌کدام مصداق خاصی را در ذهن برای آن ندارند.

۱۹. کسی که درست را تشخیص می‌دهد درست عمل می‌کند.

۲۰. بهشت یک فضای چند وجهی در چند وجهی بازوهای کسی که دوستش داری است.

۲۱. ماندن به پای کسی که دوستش داری قشنگ‌ترین اسارت زندگی است.

۲۲- الف: قلم پاش رُ می‌شکنم کسی که بخواهد از دم این در رد بشود. (نجفی ۱۳۷۴: ۱۳)

ب: قلم پای کسی رُ که بخواهد از دم این در رد بشود می‌شکنم.

در جمله‌های فوق با اینکه نوع واژه‌بست «ی» در هسته «کسی» یکسان است و پس از هر سه هسته بند موصولی به کار رفته، در جملات (۲۰) و (۲۱) میزان نکره بودن هسته به دلیل حضور واژه‌بست «-ش» درون بند به مراتب کمتر از میزان نکره بودن هسته در جمله (۲۲) است.

۳-۱-۱-۳ معرفه و مشخص^۲: گروه اسمی معرفه و مشخص گروهی اسمی است که هم گوینده و هم شنونده برای آن مصداق واحد و یکسانی دارند.

۲۳. آقایی که [دیروز در بانک نوشتش را به شما داد] همسایه ماست.

۲۴. پول به آن مردی دادم که کت و شلوار ارزونی پوشیده بود.

۲۵. منی که آن قدر به فکرتم را دوست نداری.

۴-۱-۱-۳ مشخص: اگرچه گوینده و شنونده برای گروه اسمی مشخص مصداقی مشترک در ذهن ندارند، هنگام مواجه شدن با آن می‌توانند آن را تشخیص دهند. نشانه «را» نشانه مشخص‌بودگی نیست؛ زیرا ممکن است مانند جمله (۲۲) ب) با نکره نامشخص

1. nonspecific

2. specific and definite

همراه شود، اما با نکره مشخص همراه نشود، مانند جمله (۱۶). در جمله (۲۶) هسته اسمی برای شنونده‌ای که «چراغ قرمز» یا «چهارراه» را اصلاً ندیده است معرفی نیست، اما از آنجایی که در پیش‌زمینه و طرح‌واره‌اش وجود دارد قابل تشخیص است.

۲۶. اولین چراغ قرمزی را که دیدید بیچید به راست.

۳-۱-۱-۵ اسم جنس: اسم جنس دارای مصداقی کلی است و از یک مقوله و نوع صحبت می‌کند. در فارسی اسم جنس هم می‌تواند مفرد باشد و هم جمع. آلن (Allan 2001: 62-63) معتقد است که سه نوع اسم جنس در زبان انگلیسی وجود دارد: ۱. اسم جنس معرفی مانند Kiwi در جمله (۲۷)؛ ۲. اسم جنس نکره بی‌نشان^۱ مانند Salt و Kiwis در جمله‌های (۲۸) و (۲۹)؛ ۳. اسم جنس نامشخص مانند a dog و a cat در جمله (۳۰). از این رو «آب» در مثال (۳۱) در مقابل نوشیدنی دیگر قرار دارد و مشخص و معرفی نیست.

27. The Kiwi is a flightless bird. It inhabits New Zealand.

28. Kiwis are flightless birds that inhabit New Zealand.

29. Salt is hygroscopic.

30. A dog barks a cat mews.

۳۱. آب را که مایه حیات است هدر ندهید.

۳-۱-۱-۶ تفاوت «ی» هسته‌نمای موصولی با «ی» نکره

«ی» هسته‌نما پس از کل گروه اسمی می‌آید و می‌تواند هم با حرف تعریف معرفی «آن» و هم با حرف تعریف نکره همراه شود. حرف تعریف معرفی همراه یک سازه ظاهر می‌شود؛ به این معنی که آن سازه جزو پیش‌انگاره است و از انبازه مشترک و پیشین انتخاب شده است، درحالی که «ی» نکره نمی‌تواند با حرف تعریف معرفی «آن» به کار رود. این برخلاف ادعای زبان‌شناسانی همچون رابرتز (Roberts 2009: 206) است که معتقد است «ی» در بند موصولی توصیفی معرفی و در بند موصولی توضیحی نکره است»، و عباسی (۱۳۷۶) (۱۴۹) که معتقد است «هسته اسمی بند موصولی توصیفی نکره مشخص و یا نکره نامشخص است».

هسته‌نمای «ی» بلافاصله قبل از متمم‌نمای «که» قرار می‌گیرد و همانند یک وند با هسته اسمی ماقبل خود، تحت مجاورت ساختاری و تسلط سازه‌ای نامتقارن هسته اسمی بر آن، ادغام می‌شود و در صورت وجود یک گروه اسمی، به‌عنوان هسته اسمی، با آخرین عنصر این گروه اسمی ترکیب می‌شود (مانند جمله ۳۲ الف). همان‌طور که جمله ۳۲ ج) نشان می‌دهد «ی» هسته‌نما، با حذف بند، حذف می‌شود. در صورت حذف بند بدون حذف «ی» جمله نادرستی می‌شود، مانند جمله ۳۲ ب). به همین دلیل جایگاه «ی» ذیل هسته حرف تعریف در گروه حرف تعریف مرکب است.

۳۲- الف: تنها چیز عجیبی که به نظرم می‌آمد انکار امید در برابر اصرار من برای رفتن به دانشگاه بود.

ب: * تنها چیز عجیبی --- انکار امید در برابر اصرار من برای رفتن به دانشگاه بود.

ج: تنها چیز عجیب --- انکار امید در برابر اصرار من برای رفتن به دانشگاه بود.

اگر «ی» موصولی، آن‌گونه که عباسی و لازار معتقدند، حقیقتاً «ی» نکره می‌بود می‌بایست هر دو «ی» نکره و موصولی توزیع یکسانی می‌داشتند، درحالی‌که «ی» نکره نمی‌تواند هم‌زمان با حرف تعریف معرفه بیاید.

۳۳. آن دختری [که روسری سبز داشت] وارد شد. (AGHAEI 2006: 57-65)

۳۴. * آن دختری آمد.

از طرف دیگر، «ی» نکره که به اسم و گروه اسمی متصل می‌شود می‌تواند حرکت کند و به هسته گروه اسمی و نیز به بعد از وابسته صفتی متصل شود، مانند جمله‌های (۳۵ الف و ب)؛ درحالی‌که «ی» هسته‌نما به آخرین عنصر در گروه اسمی متصل می‌شود، مانند جمله ۳۶ الف) و با حرکت و اتصال به هسته اسمی و نه وابسته صفتی، موجب نادرستی شدن جمله می‌شود، مانند جمله ۳۶ ب).

۳۵- الف: آب گل‌آلودی از میان جوی جلو قهوه‌خانه رد می‌شد.

ب: آبی گل‌آلود از میان جوی جلو قهوه‌خانه رد می‌شد.

۳۶- الف: باید از این آدم پر ادعایی که شبیه صاحبش بود گدایی کند.

ب: * باید از این آدمی پر ادعا که شبیه صاحبش بود گدایی کند.

۷-۱-۳ تفاوت «ی» هسته‌نمای موصولی با «ی» نسبت

شواهد دیگری که فرض تمایز «ی» موصولی‌ساز را از «ی» نسبت تقویت می‌کند در مجموعه جمله‌های (۳۷) و (۳۸) آمده است.

۳۷- الف: زیباتر از این ممکن نبود که [یک کودک با چشمان شیطانی که برقشان جنگلی را خشک می‌کرد] لفظ قلم حرف بزند]].

ب: * زیباتر از این ممکن نبود که [یک کودک با چشمانی شیطانی لفظ قلم حرف بزند] که برقشان جنگلی را خشک می‌کرد].

ج: * زیباتر از این ممکن نبود که [یک کودک با چشمان شیطانی لفظ قلم حرف بزند] که برقشان جنگلی را خشک می‌کرد].

د: زیباتر از این ممکن نبود که [یک کودک با چشمان شیطانی لفظ قلم حرف بزند].

۳۸- الف: مردهای دهاتی که لباس و آجیده نو پوشیده بودند در آمدوشد بودند.

ب: * مردهای دهاتی در آمدوشد بودند که لباس و آجیده نو پوشیده بودند.

ج: مردهای دهاتی در آمدوشد بودند.

جمله (۳۷ ب) حاکی از آن است که «ی» شیطانی «ی» نکره نیست، زیرا با حرکت و اتصال آن به هسته گروه اسمی «چشمان»، جمله نادرستی می‌شود. از طرف دیگر، حرکت بند در این ساخت‌ها موجب نادرستی شدن جملات (۳۷ ج) و (۳۸ ب) می‌شود و برخلاف آنچه پیش از این گفته شد، حذف بند به تنهایی، بدون حذف «ی»، ساخت دستوری (۳۷ د و ۳۸ ج) را به دست می‌دهد. زیرا «ی» در این جملات «ی» نسبت است. تفاوت دیگر «ی» هسته‌نما با «ی» نسبت این است که «ی» هسته‌نما واژه‌بست است و فاقد تکیه، اما «ی» نسبت پسوندی است که به پایه‌های مختلف می‌چسبد و معانی متفاوتی را می‌رساند و تکیه‌بر است. به‌عنوان مثال در جمله (۳۸ الف) «ی» نسبت به پایه‌ای که نام یک محل یا قوم است متصل می‌شود و صفت ساخته می‌شود که معنای نسبت و وابستگی را نشان می‌دهد و موصوف آن انسان است (صادقی ۱۳۷۲: ۱۶).

با افزودن «ی» موصولی ساخت موصولی حاصل می‌شود و حرکت بند ممکن می‌شود. همانند بند موصولی عادی با حرکت بند، هسته اسمی مؤکد می‌شود و از این‌رو واقع شدن آن

در هسته کانون معنای اطلاعی متفاوتی را به دست می‌دهد. جمله‌های (۳۹) و (۴۰) تصریح‌کننده این مطلب هستند.

۳۹. مردهای دهاتی‌ای در آمدوشد بودند که لباس و آجیده نو پوشیده بودند.
۴۰. زیباتر از این ممکن نبود که یک کودک با چشمان شیطانی‌ای لفظ قلم حرف بزند که برقشان جنگلی را خشک می‌کرد.

در مجموعه جمله‌های (۴۱) «ی» در هسته اسمی (نیمه‌دهاتی نیمه‌شهری) پسوند نسبت است؛ از این رو، بند قابل حرکت به جایگاه پس از فعل نیست. جمله (۴۱ ج) مؤید این ادعاست، اما از آنجایی که «ی» هسته‌نمای موصولی نیست، پس از حذف بند، «ی» همچنان در هسته اسمی جمله (۴۱ ب) باقی می‌ماند؛ درحالی‌که در مثال (۴۱ د) «ی» در هسته موصولی (شیطان) هسته‌نماست و در صورت حذف بند حذف می‌شود.

۴۱- الف: این یک وجب قد و بالای نیمه‌دهاتی نیمه‌شهری که هنوز نرسیده دارد سوگلی خانم ارباب می‌شود باعث نگرانی همه شده است.
ب: این یک وجب قد و بالای نیمه‌دهاتی نیمه‌شهری باعث نگرانی همه شده است.
ج: * این یک وجب قد و بالای نیمه‌دهاتی نیمه‌شهری باعث نگرانی همه شده است که هنوز نرسیده دارد سوگلی خانم ارباب می‌شود.
د: این یک وجب قد و بالای نیمه‌دهاتی نیمه‌شهری شیطانی است که هنوز نرسیده دارد سوگلی خانم ارباب می‌شود.

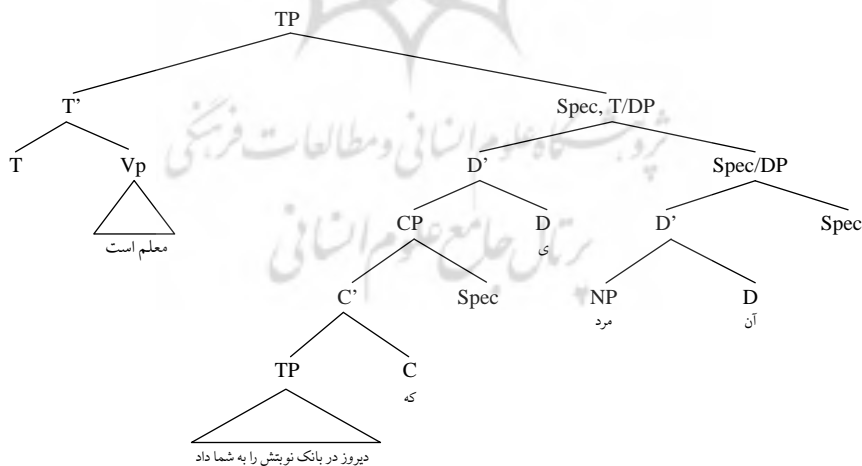
نکته دیگر اینکه پایه عربی «بعض» در فارسی به تنهایی به کار نمی‌رود، بلکه یا پسوندی عربی به آن اضافه می‌شود و «بعضاً» در معنای گاهی به کار می‌رود - که در عربی مستعمل نیست - و یا پسوند «ی» به «بعض» اضافه می‌شود. «ی» در «بعضی» پسوند تکیه‌بر است نه واژه‌بست؛ زیرا پس از آن پسوند تصریفی جمع اضافه می‌شود، مانند «بعضی‌ها» در جمله (۴۲)، و نیز می‌تواند به‌عنوان مضاف در گروه اضافی به کار رود، مانند «بعضی تحلیلگران» در جمله‌های (۴۳) و (۴۴).

۴۲- الف: بعضی‌ها که ید طولانی در ساختن فیلم‌های پر از رنگ و امید و خوشبختی دارند معمولاً اهل اغراق هستند.
ب: بعضی‌ها معمولاً اهل اغراق هستند.
(همشهری، ۱۹ آبان ۱۳۹۳: ۲۴)

۴۳. بعضی تحلیلگران عربی و غربی از ضرورت آماده شدن منطقه و جهان برای واقعیتی جدی در خاورمیانه سخن می‌گفتند. (همان: ۲۲)

همان طور که جمله (۴۲) نشان می‌دهد، پس از حذف بند، «ی» همچنان به اسم متصل باقی می‌ماند. بنابراین «ی» در «بعضی» نمی‌تواند هسته‌نمای بند موصولی باشد. این نکته‌ای است که عباسی (۱۳۷۶: ۱۴۹) آن را به اشتباه به‌عنوان هسته نکره بند موصولی معرفی کرده و به اینکه هسته تمام بندهای موصولی توصیفی نکره است تعمیم داده است. در این پژوهش هسته موصولی در مشخصگر گروه حرف تعریف در پایه اشتقاق یافته است و برخلاف زبان انگلیسی و دیدگاه زبان‌شناسانی همچون آقایی، ضمیر ابقائی در درون بند موصولی فارسی کپی هسته اسمی ارتقاء یافته نیست. بند موصولی، افزوده‌ای برای گروه اسمی و متمم هسته حرف تعریف است که ذیل آن هسته‌نمای «ی» قرار دارد. حرکت «ی» به اسم در صورت منطقی انجام می‌شود. «ی» قبل از اعمال حرکت‌های اختیاری در صورت آوایی، همچون مبتداسازی یا حرکت بند به جایگاه پس از فعل، به هسته موصولی متصل می‌شود. شکل (۱) نمودار درختی جمله (۴۴) را نمایش می‌دهد.

۴۴. آن مردی که دیروز در بانک نوبتش را به شما داد معلم است.

شکل ۱. نمودار جمله (۴۴)

۳-۲ هسته‌نمای «ی» در بند موصولی آزاد

بند موصولی آزاد، برخلاف بند موصولی عادی، بدون هسته اسمی آشکار است. در واقع بند موصولی فاقد هسته نه هسته درونی دارد و نه هسته برونی (Riemsdijk 2006: 375). بند موصولی آزاد فارسی از گروه سور و گروه متمم‌نما تشکیل شده است. گروه سور هم‌زمان دارای هسته «هر»، خواهر هسته، مانند اسم «چیز»، و هسته‌نمای «ی» است. گروه سور نقش هسته را برای بند موصولی ایفا نمی‌کند. به عبارت دیگر، گروه سور بخشی از بند موصولی است و بند موصولی بخشی از بند اصلی است. برخلاف بند موصولی توصیفی، در بند موصولی آزاد عدم حضور هم‌زمان متمم‌نما و هسته‌نما با وجود سور باعث ناستوری شدن جمله نمی‌شود؛ زیرا آنچه در بند موصولی آزاد حضورش اجباری است سور «هر» است. در جملات (۴۵) و (۴۶) هسته‌نمای «ی» و متمم‌نمای «که» به دلیل حضور سور «هر» حذف شده‌اند و جمله حاصل نیز دستوری است.

۴۵. هرکس را به دربار احضار می‌کردند اول وصیت‌نامه‌اش را می‌نوشت.

۴۶. هرکس را می‌دید از او پول قرض می‌کرد.

۳-۲-۱ اختیاری بودن حضور «ی»، برخلاف نظر آقایی (Aghaei 2006)، نمی‌تواند به دلیل حضور نشانه مفعولی «را» باشد. در نمونه‌های ذیل هیچ‌یک از دو نشانه «ی» و «را» وجود ندارد، اما جمله به دلیل داشتن سور «هر» دستوری است.

۴۷. هرچه (که) گم کرده بودم پیدا کردم.

۴۸. هرجا (که) با من هستی من خوشحالم.

۳-۲-۲ «هرکه» همانند «هرکس» می‌تواند به‌تنهایی و بدون نشانه «ی» و «که» هسته بند موصولی باشد.

۴۹. هرکه را دیدی بگو.

اگر ساخت موصولی آزاد را همانند یک گروه حرف تعریف در نظر بگیریم که بند، متمم هسته‌نمای «ی» باشد، در آن صورت هسته سوردار باید تمام نقش‌هایی را که هسته بند

موصولی عادی ایفا می‌کند، داشته باشد. همچنین هسته باید پس از حذف بند به‌عنوان سازه‌ای از بند اصلی نقش ایفای نقش کند.

۵۰- الف: از هر جایی که --- خواستی برو.

ب: * هر جایی که ازش خواستی برو.

ج: * از هر جایی/جا برو.

۵۱- الف: به هرچی که می‌خواهی فکر کن.

ب: * هرچی که بهش می‌خواهی فکر کن.

ج: * به هرچی/چه فکر کن.

مثال (۵۱ ج) نشان می‌دهد که در ساخت موصولی آزاد حذف بند بدون «ی» و با «ی» غیرممکن است؛ زیرا گروه سور (برخلاف گروه حرف تعریف در ساخت موصولی توصیفی) بخشی از بند است.

۳-۳ هسته بند موصولی توضیحی

هنگامی که هسته اسمی برای شنونده مشخص باشد و بند موصولی اطلاعاتی اضافی در مورد هسته که از پیش شناخته‌شده است ارائه کند، آن بند بند موصولی توضیحی/ غیرمحدودساز/ اضافی/ بدلی است. به عبارت دیگر، این نوع ساخت با یک مکث و نبودن «ی» پس از هسته و بندی که توضیحی در مورد آن هسته می‌افزاید، ساخته می‌شود. بنابراین، برخلاف بندهای توصیفی، نشانه «ی» در این نوع بندها مفقود است و امکان حذف این بندها از بند پایه، بدون آنکه خللی در انتقال معنا رخ دهد، وجود دارد. بند موصولی توضیحی با هسته بدون نشانه، اسم خاص (جمله ۵۴)، گروه اسمی معرفه (جمله ۵۵)، اسم جنس (جمله ۵۲)، گروه اسمی نکره (جمله‌های ۵۶ و ۵۳) و ضمیر شخصی (جمله ۵۷) به کار می‌رود.

۵۲. آب را که مایه حیات است هدر ندهید.

۵۳. من یک ماشین را دیدم که سه چرخ داشت.

۵۴. در آن زمان‌ها یک عملۀ گرسنه بالاتر از آسمان شعله‌گرفته، خدا را می‌دید که نگاهش می‌کند.

۵۵. آن مرد مسن که کیف دستش بود معلم من است.

۵۶. راننده را که هی نیش ترمز می‌زد می‌شناختم.

۵۷. من که حریف پنج نفرم از تو شکست خوردم.

۴. نتیجه‌گیری

تحلیل داده‌های زبان فارسی نشان‌دهندۀ عدم یکسانی «ی» موصولی با «ی» نکره و «ی» نسبت است و مشخص می‌کند که گرچه هر سه هم‌آوا هستند، برخلاف نظر آقای و لازار، آن چیزی که در هسته اسمی ساخت موصولی ظاهر می‌شود «ی» هسته‌نماست که به کمک بند موصولی و عناصری همچون واژه‌بست‌های موجود در آن، هسته را مشخص و محدود به مصداق خاص می‌کند. از آنجایی که هسته اسمی ساخت موصولی طیف وسیعی از اسامی عام معرفه و نکره را (مانند هرکسی، یک مردی، آن آقای، اولین چراغ‌قرمزی) با میزان مشخص‌بودگی متفاوت در بر می‌گیرد، این ادعا که بند موصولی توضیحی با گروه‌های اسمی معرفه و جنس همراه می‌شود زیرا هیچ نقشی در محدودسازی مصداق ندارد و بند موصولی توصیفی با گروه اسمی معرفه نمی‌آید زیرا گروه اسمی معرفه نیازی به مشخص‌تر شدن بیشتر ندارد، بی‌اساس است. بنابراین «ی» در هیچ‌یک نقش معرفه‌سازی یا نکره‌سازی هسته را ندارد.

منابع

- دبیرمقدم، محمد (۱۳۹۰)، «معرفی و نقد کتاب مطالعه‌ای در ساخت گفتمانی زبان فارسی»، نوشته‌جان آر. رابرتز»، دستور، ش ۷، صص ۲۲۳-۲۹۳؛
- صادقی، علی‌اشرف (۱۳۷۲)، «شیوه‌ها و امکانات واژه‌سازی»، نشر دانش، س ۱۳، ش ۴، صص ۲۴۷-۲۳۹؛
- عباسی، آزیتا (۱۳۷۶)، «بند موصولی و مشخص‌سازی گروه‌های اسمی در زبان فارسی»، مجله زبان‌شناسی، س ۱۲، ش ۱، صص ۱۵۱-۱۴۶؛
- نجفی، ابوالحسن (۱۳۷۴)، «کاربرد که در فارسی گفتاری»، نامه فرهنگستان، دوره ۱، ش ۳، صص ۷-۱۹؛

همشهری (۱۹ آبان ۱۳۹۳)، ش ۶۳۹۴، صص ۲۲-۲۴؛

- Aghaei, B. (2006), *Clausal Complementation in Modern Persian*, Ph.D Dissertation, University of Texas at Austin;
- Allan, K. (2001), *Natural Language Semantics*, New York: Oxford university press;
- Riemsdijk, H. C. (2006), "Free Relative", In M. Everaert and H. Riemsdijk (Eds.), *The Blackwell Companion to Syntax volumes I-V*, USA: Blackwell Publishing Ltd;
- Roberts, J. R. (2009), *A Study of Persian discourse Structure*, In cooperation with B. Barjatesh Delforooz and C. Jahani (539+19pp), Uppsala: Uppsala Universitet.

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی